

Proč nemáme muzeum komunismu

29. 10. 2011, Lidové noviny, příloha Orientace, s. 21–22

JAKUB JAREŠ

Kromě památníku v bývalém lágru Vojna u Příbrami nemáme u nás s výjimkou několika komerčních projektů žádné muzeum komunistické represe. Budov, které by se daly na tyto účely adaptovat, však stojí hned několik.

Když přijedete do nedávno otevřeného Muzea železné opony ve Valticích, můžete si za pár tisícikorun pořídít zvláštní zážitek. Vyfasujete uniformu a samopal a vydáte se „střežit“ hranici. Během služby pak zadržíte „narušitele“. Anebo dostanete deku a ešus, přespíte na pryčně a ráno vám „dozorce“ předhodí vězeňskou šlichtu. Firma, která muzeum provozuje, inzeruje i různé kombinace „zážitkových balíčků“. Že je to trochu nevkusné? Samozřejmě. Ale oné firmě to nelze úplně vyčítat – jen šikovně vyplnila místo, které je dlouhodobě prázdné.

Stát ani obce totiž muzea či památníky věnované době komunismu nezakládají, a tak je prostor pro komerční projekty zcela volný. Valtický příklad není jediný. Soukromé Muzeum železné opony je také v Rozvadově a před třemi lety vzniklo jedno v Loučovicích u Vyššího Brodu. V Praze na Příkopě je zase „Muzeum komunismu“. To vystavuje vše od sošek Stalina přes motorku Jawa až po konzervy z konzumu. Jde o kabinet kuriozit, který cílí hlavně na zahraniční turisty. Podobně vypadá i nově otevřené Muzeum KGB ve Vlašské ulici na Malé Straně. Ovšem nikam jinam turisté, kteří chtějí poznat dějiny východního bloku, zajít nemohou.

Jediný výraznější počín veřejných institucí je rekonstruovaný lágr Vojna v Lešetovicích u Příbrami. Vznikl v roce 2005 za podpory ministerstva kultury a Středočeského kraje a každý rok si jej prohlédne kolem třiceti tisíc lidí. Tábor je obehnaný dráty a strážnými věžemi, v areálu jsou rekonstruované dobové baráky. Návštěvník může zhlédnout výstavy o protikomunistickém odboji a dobývání uranu. Ovšem místo má dva výrazné limity. Jednak leží hluboko v lesích, a tak je spíš tipem na výlet než místem přednášek, seminářů a setkávání. A za druhé nepůsobí moc autenticky: zrekonstruované či nově zbudované stavby voní čistotou a vyvolávají tak dojem, že věznění na Vojně vlastně žádná velká vojna nebyla.

V nedaleké Příbrami existuje ještě Muzeum III. odboje, které spravuje Konfederace politických vězňů a jehož odborným garantem je Hornické muzeum v Příbrami.

V poněkud omšelé a lacině působící expozici z 90. let přibližuje osudy odpůrců i obětí diktatury KSČ. Nepočítáme-li různé dílčí expozice, nic dalšího už v Česku o naší nedávné minulosti nenajdeme.

Šance v prázdném prostoru

Paradoxně to ale může být i dobře. Prozatím prázdný prostor je totiž šancí přistoupit k budování muzeí koncepčně a také s využitím zkušeností, kudy cesta nevede. Mnoho příkladů nám dala politická reprezentace, která v „politice paměti“ šlapala dost vedle – ať už jde o kauzami zmítaný Ústav pro studium totalitních režimů, nebo zrušovanou první verzi zákona o třetím odboji.

Nejen veřejnost, ale hlavně politici jsou snad již poučeni, že historie by neměla být pokračováním politického boje jinou formou. A také že pokud má nějaká instituce fungovat dlouhodobě, nelze ji prosazovat silou, ale je třeba o ní diskutovat s opozicí, odborníky i veřejností. Přemýšlet o koncepci pro muzea by tak dnes mohlo být snadnější než před lety.

Jakou roli by vlastně měla taková muzea plnit? Pro koho se mají připravovat a co se v nich má vystavovat? A potřebujeme je vůbec? Poslední otázka není vůbec neobvyklá a zaslouží si odpověď jako první. Muzea a památníky mají v (re)prezentaci dějin nezastupitelnou roli – spojují texty, dobové artefakty i autentické prostory, zvuky a filmy a samy jsou prostorem, kde je možné „návraty“ do minulosti prožívat s druhými.

Díky tomu mohou vznášet některé otázky jinak a snad i s větší silou než například filmy či knihy. Autentické prostory jsou navíc i „důkazním materiálem“, že minulost se skutečně odehrála a není jen jakousi fikcí. Klíčové je, co vlastně mají „muzea komunismu“ sdělovat. K tomu je třeba vyjasnit jednu

věc – neměli bychom zaměřovat „muzea komunismu“ s „muzei politické represe“. Podobně jako u jiných epoch našich dějin máme ve zvyku i roky 1948–1989 spojovat hlavně s prožitým utrpením a s tím také konstruovat obraz doby. Ne že by násilí nebylo s roky 1948–1989 bytostně spjato, ale na místo podobného svorníku bychom mohli dosadit i kolektivismus, příslušnost do východního bloku, exkluzivitu státního vlastnictví či neexistenci nezaměstnanosti.

Samozřejmě ne ke všem z těchto témat musí vznikat muzeum a je logické, že památníky vznikají hlavně tam, kde šlo o lidské životy. Ale je třeba vědět, že politické represálie jsou jen jedním z rozměrů minulosti. Tendence zaměřovat část za celek je přitom silná. Když se nějaké autentické místo – většinou lágr či vězení – prohlásí za muzeum nějaké epochy, sugeruje v člověku představu, že „právě o tom to bylo“. A je zřejmé, že pro muzea s obecnější výpovědí (o státním socialismu jako takovém) se žádné specifické autentické prostory nehodí. Musíme tak vědět, že v lágrech či vězeních vytváříme „muzea politické represe“, a ne „muzea komunismu“ jako taková. Myslet si opak by byl podobný nesmysl jako budovat „muzeum středověku“ v mučírně nebo „muzeum baroka“ na Bílé hoře.

Na nějaká „muzea komunismu“, která by představovala roky 1948–1989 vcelku, asi zatím nemá smysl pomýšlet. Máme od té doby malý odstup, její poznání a reflexe jsou nedokonalé a místy i dost zpolitizované. Zatímco třeba muzeum protektorátu nebo muzeum Rakousko-Uherska bychom si dokázali představit, tak muzeum dějin Československa 1948–1989 jen s obtížemi.

Co Pankrác?

Muzea a památníky politické represe naopak představitelné jsou, přičemž vhodných autentických prostor je v Česku víc než dost, a to nejen z období 1948–1989. Na prvním místě z nich stojí pankrácká věznice. O její budoucnosti se diskutuje již dlouho, věznice je stará, a navíc uprostřed města. Diskusi pohání i zájmy developerů, kteří větří lukrativní pozemky. Jejich hlas je přitom zatím nejsilnější – zvláště ve srovnání s hlasy těch, kdo by chtěli nemalou část věznice proměnit v muzeum či památník.

Na Pankráci máme přitom co dělat s jedním z nejvýznamnějších míst našich moderních politických dějin. Stručný výčet jmen a faktů napoví: byl zde vězněn Alois Eliáš i Julius Fučík, po válce tady zemřel Emil Hácha. Nacisté tu popravili celkem 1075 lidí. Ve spektakulárních popravách po válce se tu zase Češi vypořádávali s nacisty, českými kolaboranty a někdy i s vlastním svědomím. Popravena tu byla Milada Horáková i Rudolf Slánský. Za normalizace ve zdejší cele seděl Václav Havel. Na Pankráci sice už malé muzeum a památník v tzv. sekýrárně jsou, ale návštěva je možná pouze výjimečně na povolení ředitelem. Je to pochopitelné, protože sloučit provoz věznice s veřejně přístupnou institucí lze jen těžko.

Vzhledem k tristní pražské situaci by bylo namísto nechat developerské plány ladem (realizovat se ostatně mohou leckde jinde) a pojmout muzeum a památník na Pankráci velkoryse. V úvahu padá nejen muzeum politické represe, ale také expozice věnované vývoji justice a vězeňství, studijní a dokumentační centrum a samozřejmě pietní prostory na místech popravišť.

Co s věží smrti

V Česku jsou ale i další důležitá místa – především „věž smrti“ v Ostrově na Jáchymovsku a věznice v Uherském Hradišti. Kromě toho, že jde o významné svědky minulosti, mluví pro jejich přeměnu na muzea i to, že podobné instituce by měly být regionálně vyvážené. I vzhledem k tomu, že mezi časté návštěvníky budou patřit školní třídy. Ostrovská věž smrti, v níž vězni z jáchymovských lágrů drtili uranovou rudu, byla v roce 2008 prohlášena za národní kulturní památku. Konfederace politických vězňů, která ji spravuje, mluví již delší čas o vybudování „Mezinárodního muzea otrockých prací“. Není ale jasné, kdo a kdy má začít muzeum připravovat. A není k dispozici ani žádná koncepce. Můžeme doufat, že konfederace nějakou diskusi k tématu otevře a hlavně že bude reflektovat její výsledky. Komplikovanější osud má před sebou bývalá věznice v Uherském Hradišti. Zchátralá budova v centru města je v držení ministerstva spravedlnosti a o jejím využití rozhoduje uherskohradištský soud. Ten by zde rád viděl nový justiční palác. Na něj ovšem nejsou peníze, a tak se objekt dál rozpadá. Vězení je přitom výjimečné. V jeho zdech jsou zapsány příběhy vězňů z doby Rakousko-Uherska, byli zde odpůrci nacismu i komunismu, konaly se zde poválečné popravy „kolaborantů a zrádců“. A jsou tu i příběhy politických vězňů první republiky – komunistických dělníků.

Budova má neopakovatelnou atmosféru, protože byla uzavřena v roce 1960 a od té doby se v podstatě nezměnila. Unikátní je rovněž tím, že kauzou bývalého vyšetřovatele StB Aloise Grebeníčka je spojena i s polistopadovým vývojem.

Toto „rozkročení“ mezi všechny režimy, které zde ve 20. století vládly, nabízí skvělé východisko pro případnou expozici. Ta by mohla poukazovat hlavně na spojitosti a podobnosti, které mezi jednotlivými režimy v Československu jsou.

Reflexe, či pieta?

Obojí, ale zvláště Zmíněná trojice samozřejmě není jedinou možností. Lze přemýšlet třeba o věznici Cejl v Brně anebo vytvoření muzea u zachovaného úseku hraničního pásma u Čížova v Podýjí. Samostatnou kapitolou by bylo muzeum věnované praktikám Státní bezpečnosti – a to především v 70. a 80. letech. Ať už vzniknou „muzea politické represe“ kdekoliv, měla by ctít některé principy. Především by v nich měly být jasně odděleny prostory historické reflexe a prostor pietního vzpomínání. Obojí nelze míchat.

Muzeum by také mělo nabídnout věcnou a racionální expozici, která osvětluje kontext a představuje, jak k politické perzekuci docházelo, jak byla ideologicky legitimizována, jak velkou roli v systému hrála a jak se vyvíjela v čase. Je dobré poukázat i na širší souvislosti – tedy nejen na domácí tradice (formy věznění a politické perzekuce od Rakouska přes nacismus až k poválečné očistě), ale také na zahraniční vzory v podobě stalinských represálií a gulagů. Expozice by se přitom měla vyhnout patosu a emočně zbarveným pojmům – slova jako „zvrhlý“ či „krvelačný“ do ní nepatří. Za druhé by mělo muzeum ukazovat autentické prostory v neporušené podobě, bez jakékoli expozice. Zážitek z těchto prostor je většinou to, proč lidé do muzea či památníku přicházejí. Zajímavé a strhující bývá, když návštěvníky provádí přímo pamětníci. Což lze samozřejmě využít hlavně pro 70. a 80. léta, u starších pamětníků jen občas – anebo s pomocí zvukových nahrávek. Za třetí by v muzeu umístěném v prostorách, kde šlo o lidské životy, nemělo chybět pietní místo. Může mít podobu kaple, meditačního místa, zahrady či jakéhokoli ztišeného prostoru, určeného ke vzpomínce a přemýšlení. Zde mají být uvedena jména obětí, počty uvězněných a popravených. Tato pravidla ale nemají setřít osobitost jednotlivých míst. Každé muzeum má být unikátní a bylo by žádoucí, aby si mezi sebou tematicky i interpretačně konkurovala.

Husákovo 3 + 1

Dosud byla řeč hlavně o muzeích politické represe, ale je i řada dalších nosných témat. Přemýšlet můžeme třeba o muzeu socialistické každodennosti a konzumu. Inspirací by mohla být vydařená výstava Husákovo 3 + 1, která se věnovala normalizační bytové kultuře. Takové muzeum by mohlo shromažďovat dobové artefakty, které sice ještě pořád leží v domácnostech a na půdách, ale již brzy budou nedostatkovým zbožím. Výstavní potenciál se skrývá třeba i ve strahovském stadionu, kde by to slušelo muzeu československých národních slavností – od sokolských sletů po spartakiády. Těžko si představit vizuálně zajímavější materiál. Na venkově, v některém opuštěném JZD, zase může vzniknout muzeum kolektivního zemědělství...

Kromě obsahu je podstatné i to, kdo by měl muzea zakládat. Soukromníkům většinou chybí odbornost. Státu zase soudnost – často buduje obří instituce. Města pro změnu nemají dost peněz ani volné kapacity. Občanským sdružením nechybí elán, ale na tak velký úkol nestačí. Ideální je tak kombinace toho všeho. Ostatně dobrý příklad máme z Ústí nad Labem, kde vzniká na podobně široké bázi Muzeum Němců v Čechách. Inspirativní je v Ústí i samotná příprava. Nad koncepcí se několik let scházel tým domácích i zahraničních historiků a muzejníků, v poslední době k nim přibyli pedagogové. Nápady pravidelně vystavovali veřejné kritice a hlavně byli připraveni podněty zvenčí zpracovat. Zatím je to v Česku unikát.

To bylo tak...

Samozřejmě je otázka, kde na to vzít. Jenže nejdříve je třeba přemýšlet, zda muzea vůbec chceme – a teprve pak řešit peníze. Inspirací by nám mohla být velkorysost, s níž přistupují k muzeím v sousedním Německu a Polsku. V Gdaňsku má do roku 2014 vyrůst velkolepé Muzeum 2. světové

války, Poláci chystají i Evropské centrum Solidarity, věnované dějinám opozičního hnutí, či muzeum polských Židů. Ostatně i Češi jsou schopni dát na historii dost peněz. Před nedávnem se objevila zpráva, že na připomínání československých legií chce stát vydat půl miliardy korun. Muzea věnovaná době komunismu by si z veřejných rozpočtů zasloužila podobnou či větší dotaci. V první řadě by přitom měla vysvětlovat kořeny a příčiny událostí, které se u nás i ve světě ve 20. století odehrály. Naprosto jasně by měla poukázat na zločiny i neopravitelné chyby systému, ale vnímat, že se režim i společnost vyvíjely a vláda KSČ nebyla po čtyřicet let neměnným monolitem. A také nedělat z diktatury jen věc „těch nahoře“, protože představa o dobré společnosti, která byla utiskována zlou mocí, je dost nebezpečná iluze. Dobré muzeum by taky mělo tematizovat, že interpretace dějin mohou být různé a že to není na škodu. Protože koneckonců právě z jejich srovnání se můžeme dozvědět nejvíce.

Autor je historik.